

Proefschrift

Making sense of penal change: punishment, victimization & society

TOM DAEMS*

Historisch en vergelijkend onderzoek heeft ten overvloede aangetoond dat er geen natuurlijke band is tussen criminaliteit en bestraffing. Doorheen de tijd zijn bepaalde strafwijzen verdwenen (bv. publieke lijfstraffen in Westerse landen), terwijl andere een opmerkelijke opmars gekend hebben (bv. de gevangenisstraf). Sommige samenlevingen straffen meer en harder dan andere. Zo ligt de opsluitingsgraad in de Verenigde Staten bijvoorbeeld zeven à acht keer hoger dan in België. Bestrafing is dus veel meer dan een louter negatieve reactie op een bepaalde, als criminaliteit gedefinieerde, actie en de hoeveelheid en de aard van de criminaliteit in een bepaalde samenleving verschaffen nauwelijks inzicht in het 'waarom' van bepaalde penale ontwikkelingen. In dit proefschrift wordt uitvoerig aandacht besteed aan de bestaandingsociologie, de discipline die zich tot doel stelt om de relaties tussen bestraffing en samenleving te exploreren.

De studie van bestraffing en, in het bijzonder, de veranderingen die zich de afgelopen decennia hebben voorgedaan op het vlak van bestraffing, kunnen sinds geruime tijd op een groeiende wetenschappelijke en maatschappelijke belangstelling rekenen. In de vakliteratuur worden allerhande noemers gebruikt om die recente veranderingen te beschrijven, zoals bijvoorbeeld 'new penology', 'new punitiveness', 'new culture of intolerance', 'Neue Lust auf Strafen', 'new culture of crime control', 'punitive turn', 'Renaissance des Strafrechts', 'penal regressions', 'pénalisation du social', 'populisme pénal', 'gulags western style', 'penal populism', enzovoort. Het lijkt alsof Westerse samenlevingen sinds kort op een andere manier omgaan met de straffende macht.

Twee aan elkaar gerelateerde zaken keren daarbij steeds terug. Ten eerste, in de jaren zestig en zeventig leek niemand het flauwste vermoeden te hebben dat criminaliteit en bestraffing in de daarop volgende decennia zo'n centrale plaats zouden innemen. Ten tweede, de klassieke denkkaders zoals uitgewerkt door Durkheim, Foucault, Elias en Rusche en Kirchheimer leken niet langer geschikt om strafontwikkelingen te begrijpen naarmate het nieuwe millennium dichterbij kwam. Het onverwachte karakter van recente ontwikkelingen aan de ene kant, en het daaraan gerelateerde falen van de klassiekers aan de andere kant, hebben een unieke stimulus gecreëerd voor de studie van bestraffing. Met Randall Collins zouden we deze situatie een 'hot spot' kunnen noemen. Of met Rob Stones zouden we kunnen spreken van een 'imaginative moment': een unieke historische gelegenheid en opportuniteit voor intellectuele activiteit en wetenschappelijke ontwikkeling.

Er zijn twee manieren om met deze aanwassende stroom aan publicaties om te gaan: een 'horizontale' en een 'verticale' literatuurstudie. Bij 'horizontale' probleem-gerichte

* Postdoctoraal onderzoeker Onderzoeksfonds K.U.Leuven, Instituut voor Strafrecht & Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), K.U.Leuven.

literatuurstudies worden theoretische en empirische studies over een bepaalde thematiek gelezen, bediscussieerd en kritisch onderzocht als een noodzakelijke stap richting verdere theorievorming en empirisch onderzoek. Dergelijke studies zijn zeer nuttig en onmisbaar in de ontwikkeling van de wetenschap, en ze worden dan ook geregeld ondernomen. In het proefschrift werd echter geopteerd voor een minder vaak beoefende 'verticale' auteursgerichte literatuurstudie. Dit betekent dat men niet zozeer het 'probleem' dat men wil onderzoeken centraal stelt, maar wel de 'auteur' die dat probleem onderzoekt. Auteurs denken en schrijven niet in een vacuüm: ze dragen een verleden met zich mee en hebben een beeld van wat de toekomst in zich draagt of in zich zou moeten dragen; ze worden beïnvloed door nieuwe theorieën en inzichten in hun onderzoeksdomein; ze moeten nieuwe realiteiten in acht nemen; en, in het licht van dat alles, moeten ze zich onafgebroken herpositioneren in hun onderzoeks-domein en de wereld daarbuiten. Een verticale studie gaat dan zowel over de auteur, als over het verhaal dat die auteur brengt.

Na het inleidende eerste hoofdstuk ('Making sense of penal change') wordt in de vier daaropvolgende hoofdstukken telkens het werk van één welbepaald auteur behandeld: David Garland staat centraal in hoofdstuk twee ('Punishment in a culture of control'); John Pratt in hoofdstuk drie ('The decivilization of punishment'); Hans Boutellier in hoofdstuk vier ('Punishment and the fragmentation of morality'); en Loïc Wacquant in hoofdstuk vijf ('Punishment and the rise of the penal state'). Deze vier hoofdstukken hebben een gelijkaardige vierledige opbouw: een exposé van hun geschriften gekaderd in hun intellectuele levensloop; een discussie van hun centrale ideeën en de wijze waarop ze vraagstukken rond penale veranderingen aansnijden; een analyse van de relatie tussen hun positie van wetenschapper die deel uitmaakt van een bepaalde professionele gemeenschap en hun rol als burger in een politieke gemeenschap; en een analyse van hoe ze aandacht besteden aan slachtoffers en slachtofferschap in de verhalen die ze brengen.

In hoofdstuk zes ('Punishment & victimization') wordt dieper ingegaan op de relatie tussen (aandacht voor) slachtofferschap en penale ontwikkelingen. De heront-dekking van slachtoffers in de criminologie, de ontwikkeling van een aparte tak – de 'victimologie', de aandacht voor het slachtofferperspectief in de strafrechtspleging, en de ruimere maatschappelijke aandacht voor slachtofferschap gebeurden als het ware simultaan aan de penale ontwikkelingen die criminologen sinds geruime tijd in de ban houden. Het zou wat naïef zijn om de loutere correlatie van beide gebeurtenissen te herformuleren tot een causaal mechanisme, maar het rechtvaardigt op zijn minst het stellen van de volgende vraag: 'Hoe, en tot op welke hoogte, heeft die groeiende aandacht voor victimisering een impact gehad op de ontwikkelingen en *vice versa*?' Het is om die reden dat in elk van de vier voorgaande hoofdstukken extra aandacht besteed wordt aan hoe de vier geselecteerde auteurs er mee omgaan. In het zesde hoofdstuk wordt een 'duet frame of punishment' uitgewerkt, toegelicht en geïllustreerd dat een aantal van de leemtes en probleempunten die in de voorgaande hoofdstukken gesignaliseerd werden, poogt te ondervangen. In de jaren veertig stelde de victimologische pionier Hans von Hentig een 'duet frame of crime' voor om tot een dieper inzicht te komen in de aetiologie van criminaliteit. De criminologie, zo stelde hij toen, zou meer aandacht moeten hebben voor de opeenvolgende interacties tussen het latere slachtoffer en de latere dader om de genese van een bepaald misdrijf beter te begrijpen. Het 'duet frame of punishment' beoogt iets gelijkaardigs te doen voor de studie van bestraffing. Wanneer

we geconfronteerd worden met vormen van 'criminele victimisering', dan kan het vruchtbaar zijn om het uiteindelijke antwoord dat geformuleerd wordt, te bestuderen als de uitkomst van een reeks interacties tussen reacties op 'criminaliteit' en reacties op 'victimisering'. In die gevallen wordt een antwoord op 'criminele victimisering' samengesteld uit de antwoorden op 'victimisering' en de antwoorden op 'criminaliteit'. Als we de zaken zo bekijken, dan wordt het ook mogelijk om meer nauwgezet te bestuderen hoe bestraffing van criminele victimisering ook een zaak van het slachtoffer wordt. In het proefschrift wordt dit geïllustreerd aan de hand van de vermeende therapeutische effecten van penale interventies voor slacht-offers en de oprichting van de strafuitvoeringsrechtbanken in de Belgische context.

In het afsluitende hoofdstuk ('Concluding observations') wordt ingegaan op het thema van 'overtuiging' binnen de criminologie. Twee vragen staan daarbij centraal: 'Waarom zouden wij, als lezers van de vele teksten van de vier auteurs, ons moeten laten overtuigen door de verhalen die ze brengen?', en daaraan gekoppeld: 'Hoe trachten auteurs hun lezers te overtuigen, en welke doelstellingen streven ze daarbij na?' In navolging van David Nelkens oproep dat de criminologie meer aandacht dient te besteden aan 'retorische reflexiviteit' worden de vier auteurs herbekeken in het licht van Zygmunt Baumans notie van 'responsible speech'. De stem van de 'criminoloog' is verschillend van – wat niet hetzelfde is als superieur aan – de stemmen van anderen (zoals journalisten, rechters, advocaten, politici, slachtoffers, daders) wanneer het over thema's van criminaliteit en bestraffing gaat. 'Responsible speech' impliceert dat de criminoloog bepaalde regels eigen aan het bedrijven van de wetenschap, in acht neemt wanneer gesproken wordt over dergelijke thema's. Sommige van de auteurs die besproken worden in het proefschrift blijken het echter niet altijd zo nauw te nemen met de vereisten van 'responsible speech'.

Het proefschrift werd op donderdag 29 november 2007 openbaar verdedigd aan de K.U.Leuven (Faculteit Rechtsgeleerdheid) tot het verkrijgen van de graad van doctor in de criminologische wetenschappen. Promotor van het proefschrift is prof. dr. Lieven Dupont (K.U.Leuven). De andere leden van de examencommissie waren prof. dr. Kristel Beyens (V.U.Brussel), prof. dr. Ezzat Fattah (Simon Fraser University), prof. dr. Stephan Parmentier (K.U.Leuven) en prof. dr. Tony Peters (K.U.Leuven).